

Nelinearna dinamika u električnim krugovima

Molimo vas pročitajte opće upute koje se nalaze u odvojenoj omotnici prije nego započnete s ovim zadatkom.

Uvod

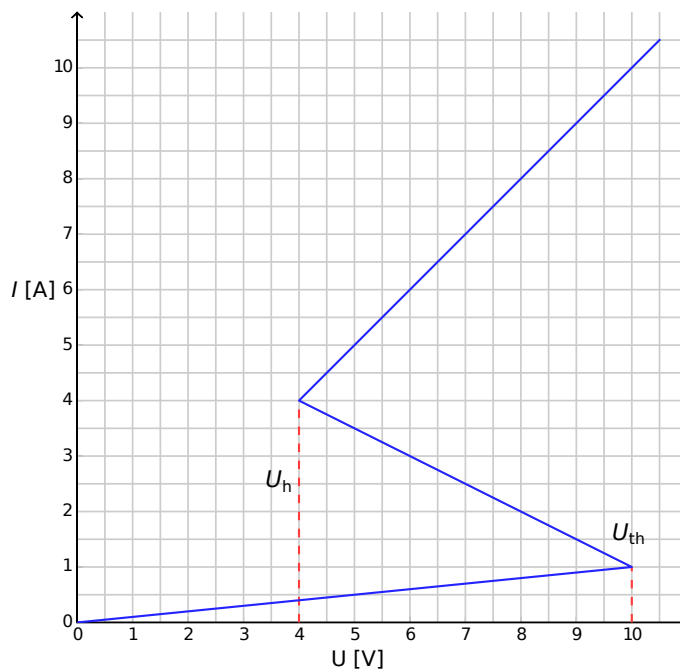
Bistabilni nelinearni poluvodički elementi (npr. tiristori) se naširoko koriste u elektronici kao prekidači i generatori elektromagnetskih oscilacija. Osnovno područje korištenja tiristora je za kontroliranje izmjenične struje u energetskej elektronici, primjerice za ispravljanje AC struje u DC na megavatnoj skali. Bistabilni elementi također mogu poslužiti kao modeli za samoorganizacijske pojave u fizici (ova tema je pokrivena u B dijelu zadatka), biologiji (vidi dio C) i u drugim područjima suvremene nelinearne znanosti.

Ciljevi

Proučiti nestabilnosti i netrivialne dinamike strujnih krugova koji sadrže elemente s nelinearnim $I - V$ karakteristikama. Pronaći moguće primjene takvih strujnih krugova u inženjerstvu i u modeliranju bioloških sustava.

Dio A. Stacionarna stanja i nestabilnosti (3 boda)

Sl. 1 prikazuje takozvani **S-oblik** $I - V$ karakteristike nelinearnog elementa X . Pri rasponu napona između $U_h = 4.00 \text{ V}$ (minimalni napon za održavanje rada) i $U_{th} = 10.0 \text{ V}$ (prag napona) ova $I - V$ karakteristika je višeznačna, ima više vrijednosti struje za isti napon. Radi jednostavnosti, graf na Sl. 1 je odabran tako da bude po dijelovima linearan (pojedina grana je segment ravne linije). Štoviše, linija gornje grane kad se produži dodiruje ishodište. Ova aproksimacija daje dobar opis realnog tiristora.

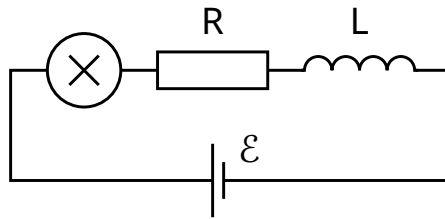
Slika 1: $I - V$ karakteristika nelinearnog elementa X .

- A.1** Koristeći graf, Odredite otpor R_{on} elementa X na gornjoj grani $I-V$ karakteristike, i R_{off} na donjoj grani. Grana u sredini opisana je jednadžbom 0.4pt

$$I = I_0 - \frac{U}{R_{\text{int}}}. \quad (1)$$

Odredite iznose parametara I_0 i R_{int} .

Element X je serijski povezan (vidi Sl. 2) s otpornikom otpora R , zavojnicom induktiviteta L i idealnim naponskim izvorom $\mathcal{E}$. Kažemo da je strujni krug u stacionarnom stanju ako je jakost struje stalna u vremenu, $I(t) = \text{const}$.

Slika 2: Strujni krug s elementom X , otpornikom otpora R , zavojnicom induktiviteta L i naponskim izvorom $\mathcal{E}$.

- A.2** Koji je mogući broj stacionarnih stanja koji krug na Sl. 2 može imati za stalne vrijednosti $\mathcal{E}$ i za $R = 3.00 \Omega$? Kako se odgovor mijenja za $R = 1.00 \Omega$? 1pt

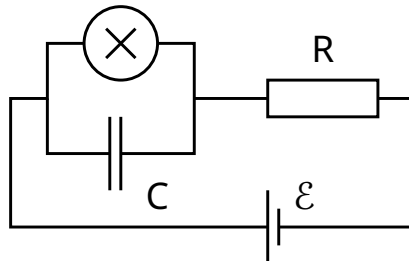
- A.3** Neka je $R = 3.00 \Omega$, $L = 1.00 \mu\text{H}$ i $\mathcal{E} = 15.0 \text{ V}$ u strujnom krugu prikazanom na Sl. 2. Odredite iznose jakosti struje $I_{\text{stationary}}$ i napona $V_{\text{stationary}}$ nelinearnog elementa X u stacionarnom stanju. 0.6pt

Krug na Sl. 2 je u stacionarnom stanju s $I(t) = I_{\text{stationary}}$. Dodajte malu fluktuaciju δI jakosti struje: $I = I_{\text{stationary}} + \delta I$. Ako se $|\delta I(t)|$ smanjuje u vremenu, kažemo da je $I(t) = I_{\text{stationary}}$. Za ovakvo stacionarno stanje kažemo da je stabilno ako se poslije male promjene (povećanja ili smanjenja jakosti struje) jakost struje vraća natrag u stacionarno stanje. Ako se pak sustav nastavi udaljavati od stacionarnog stanja, tada kažemo da je nestabilan.

- A.4** Iskoristite numeričke vrijednosti u zadatku A.3 i razmotrite stabilnost stacionarnog stanja s $I(t) = I_{\text{stationary}}$. Je li ono stabilno ili nestabilno? 1pt

Dio B. Bistabilni nelinearni elementi u fizici: radiodašiljač (5 bodova)

Sada ćemo proučavati novu konfiguraciju strujnog kruga (vidi Sl. 3). Ovaj put, nelinearni element X je spojen paralelno s kondenzatorom kapaciteta $C = 1.00 \mu\text{F}$. Ovaj blok je potom spojen serijski s otpornikom otpora $R = 3.00 \Omega$ i idealnim naponskim izvorom $\mathcal{E} = 15.0 \text{ V}$. Ispada da ovakav strujni krug oscilira te nelinearni element X skače s jedne grane $I-V$ karakteristike na drugu tijekom jednog oscilacijskog ciklusa.

Slika 3: Strujni krug s elementom X , kondenzatorom kapaciteta C , otporom otpora R i naponskim izvorom $\mathcal{E}$.

B.1 Nacrtajte oscilacijski ciklus na $I - V$ grafu, uključujući smjer (u smjeru kazaljke na satu ili obrnuto od kazaljke sata). Opravdajte svoj odgovor jednačbama i skicama. 1.8pt

B.2 Odredite izraze za vremena t_1 i t_2 koja sustav provodi na svakoj od grana $I - V$ grafa tijekom oscilacijskog ciklusa. Odredite njihove numeričke vrijednosti. Odredite numeričku vrijednost perioda oscilacija T pretpostavljajući da je vrijeme potrebno za skokove između grana $I - V$ grafa zanemarivo. 1.9pt

B.3 Procijenite prosječnu snagu P disipiranu u nelinearnom elementu tijekom jedne oscilacije. Red veličine je dovoljan. 0.7pt

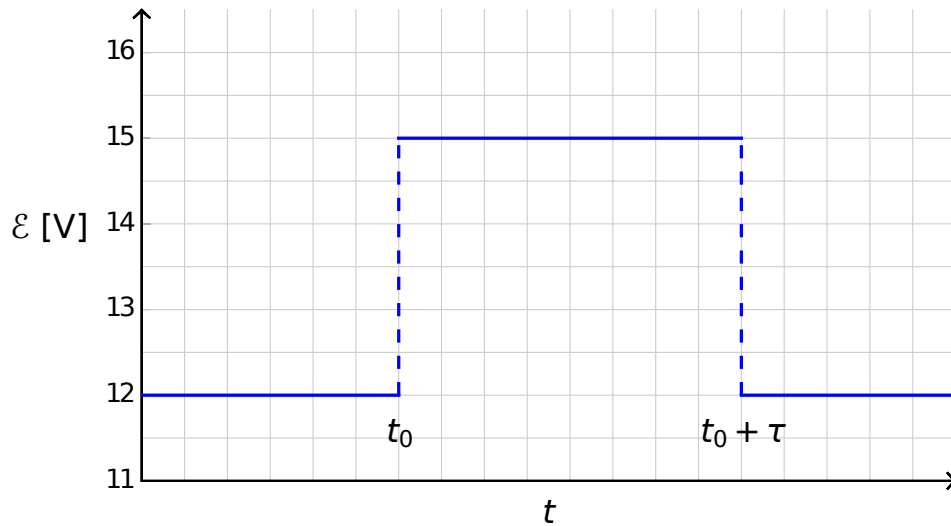
Krug na Sl. 3 koristiti se za izradu radioodašiljača. Za ovu svrhu, element X je pričvršćen na jednom kraju ravne antene (duga ravna žica) duljine s . Drugi kraj žice je slobodan. U anteni se stvara stojni elektromagnetski val. Brzina elektromagnetskog vala duž antene ista je kao i u vakuumu. Odašiljač koristi osnovni harmonik sustava koji ima period T iz zadatka **B.2**.

B.4 Koliko iznosi optimalna vrijednost za s pod pretpostavkom da ona ne može biti veća od 1 km? 0.6pt

Dio C. Bistabilni nelinearni elementi u biologiji: neuristor (2 boda)

U ovom dijelu zadatka, razmotriti ćemo primjenu bistabilnih nelinearnih elemenata za modeliranje bioloških procesa. Neuron u ljudskom mozgu ima sljedeće svojstvo: kada je pobuđen vanjskim signalom, načini jednu oscilaciju i potom se vraća u početno stanje. Ovo svojstvo se naziva razdražljivost neurona. Zbog ovog svojstva, pulsovi se mogu propagirati u mreži povezanih neurona koji čine živčani sustav. Poluvodički čip dizajniran da imitira razdražljivost i propagaciju pulsa naziva se *neuristor* (od neuron i tranzistor).

Pokušati ćemo modelirati jednostavni neuristor koristeći strujni krug koji sadrži nelinearni element X koji smo ranije istraživali. Iz tog razloga, napon $\mathcal{E}$ u krugu na Sl. 3 je smanjen na vrijednost $\mathcal{E}' = 12.0 \text{ V}$. Oscilacije prestanu i sustav postigne stacionarno stanje. Potom, napon se naglo poveća nazad na vrijednost $\mathcal{E} = 15.0 \text{ V}$, a poslije vremenskog perioda τ (gdje je $\tau < T$) ponovno je vraćen na vrijednost $\mathcal{E}'$ (vidi Sl. 4). Ispada da postoji izvjesna kritična vrijednost τ_{crit} , pri kojoj se sustav kvalitativno različito ponaša za $\tau < \tau_{\text{crit}}$ odnosno za $\tau > \tau_{\text{crit}}$.

Slika 4. Napon naponskog izvora kao funkcija vremena.

C.1	Skicirajte graf vremenske ovisnosti jakosti struje $I_X(t)$ nelinearnog elementa X za $\tau < \tau_{\text{crit}}$ i za $\tau > \tau_{\text{crit}}$.	1.2pt
C.2	Odredite izraz i numeričku vrijednost kritičnog vremena τ_{crit} za kojeg se režim mijenja.	0.6pt
C.3	Je li strujni krug s $\tau = 1.00 \times 10^{-6}$ s neuristor?	0.2pt